

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Гиржівські історичні пам'ятки

ВИПУСК 8-9

Черкаси 2014-2015

УДК 93/94 (477)
ББК 63.3 (4Укр)
Г – 95

Г-95 **Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2014–2015. – Вип. 8–9. – 234 с.**
ISBN 978-966-493-962-8

Гуржіївські історичні читання – збірник наукових праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР І. О. Гуржію. Містить статті про життєвий і творчий шлях відомого українського вченого, а також праці, що не були опубліковані за його життя. Видання продовжує традицію публікації наукових матеріалів учених, викладачів і працівників провідних навчально-наукових установ з найбільш актуальних питань історичного розвитку України, Росії та країн Європи. Збірник дає можливість ознайомитися із новими здобутками у царині історіографії, джерелознавства, методології історії, етносоціального, демографічного, культурного та духовного розвитку на різних історичних етапах як на українських землях, так і поза їхніми межами.

Видання буде корисним не лише для вчених-істориків, але й для широкого кола фахівців гуманітарного профілю, викладачів, аспірантів, студентів і всіх, хто цікавиться проблемами української та всесвітньої історії.

УДК 93/94 (477)

ББК 63.3 (4Укр)

Редакційна колегія:

Головний редактор: д.і.н., проф., академік НАН України *В. А. Смолій*,

Заступники головного редактора: д.і.н., проф. *О. І. Гуржій*, д.і.н., проф. *А. Г. Морозов*

Відповідальний секретар: к.і.н., доц. *К. В. Івангородський*

Члени редакційної колегії: д.і.н., проф. *М. І. Бушин*, д.і.н., проф. *В. В. Гоцуляк*,
д.і.н., проф. *Н. І. Землюліна*, д.і.н., проф. *Г. Т. Капустян*,
д.і.н., проф. *С. В. Корноненко*, д.і.н., проф. *С. В. Кульчицький*,
д.і.н., проф. *В. В. Масненко*, к.і.н., доц. *В. М. Мельниченко*,
д.і.н., проф. *В. М. Орлик*, д.і.н., проф. *О. Г. Перехрест*,
д.і.н., проф., член-кор. НАНУ *О. П. Реснит*,
д.і.н., проф. *І. А. Фареній*, д.і.н., проф. *А. Ю. Чабан*

Рецензенти: д.і.н., проф. *В. В. Кондрашин*, (Пензенський державний педагогічний університет, Російська Федерація); д.і.н., проф. *П. С. Коріненко* (Тернопольський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка); д.і.н., проф. *П. М. Тригуб* (Чорноморський державний університет ім. П. Могили)

Постановою Президії Вищої атестаційної комісії України
від 22.12.2010 р. № 1-05/8 видання внесено до Переліку фахових
видань з історичних наук (Бюлетень ВАК України. – 2011. – № 2)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 16453-4925Р від 02.02.2010 р.

*Рекомендовано до друку вченою радою Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького (протокол № 3 від 6 листопада 2014 р.)*

© Інститут історії України НАН України, 2014
© Черкаський національний університет, 2014
© Автори статей, 2014

перемогах, а й з урахуванням причин невдач того чи іншого процесу. Свої переконання вчений висловлював у листі до А. Чайковського: «Молодь нашу треба учити і підбадьорювати. Але ж ціллю цієї науки мусить бути перемога. Тому помилки минувшини не можуть бути промовчувани, бо інакше всі наші змагання знов скінчаться катастрофою. Найкращій приклад деструктивної некритичної історії дають нам поляки» [16, 1].

Отже, в педагогічній сфері В. Липинський виявив себе високоосвіченим науковим керівником, педагогом, вихователем та авторитетним членом Інституту, з думкою якого рахувались. Його ж учні продовжили наукові дослідження й також стали відомими науковцями.

1. Ясь О. В'ячеслав Липинський // *Історіографічні дослідження в Україні*. – К., 2004. – Вип. 15.
2. Осташко Т. *Державницький імператив Вячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба / Упор.: Т. Осташко, Ю. Терещенко*. – К., 2010. – Кн. 1.
3. Галушко К. *Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих»*. – К., 2002.
4. Кучабський Ю. *Василь Кучабський (сторінки життя)*. – Пустомити, 1996.
5. Оляничин Д. *З моїх архівних дослідів в Німеччині від 1925 до 1938 р. Причинок до української історіографії // Наукові записки УВУ*. – Мюнхен, 1965–1966. – Ч. 8.
6. *Український науковий інститут в Берліні // Тризуб*. – 1927. – Ч. 7.
7. *Базилевський М. Вячеслав Липинський. Із циклу «На грані двох світів» // Вячеслав Липинський та його творчість*. – Н.-Й., 1961.
8. *Вячеслав Липинський. З епістолярної спадщини. Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука, С. Шелухіна / Упор. Т. Осташко, Ю. Терещенко*. – К., 1996.
9. *В'ячеслав Липинський та його доба... – Кн. 2*. – К., 2010.
10. *Липинський В. Архів. Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського / За ред. І. Коровецького*. – Філадельфія, 1973.
11. *Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії*. – К.; Філадельфія, 2003. – Т. 1.
12. *ЦДІАЛ України*. – Ф. 309. – Оп. 2. – Спр. 113.
13. *ЦДІАЛ України*. – Ф. 368. – Оп. 1. – Спр. 138.
14. *ЦДАВО України*. – Ф. 4158. – Оп. 4. – Спр. 3.
15. *ЦДАВО України*. – Ф. 4158. – Оп. 4. – Спр. 8.
16. *Відділ рукописів Інституту літератури НАН України*. – Ф. 124. – № 99.

Pavlichenko E.A. Teaching activities of Viacheslav Lypynski. This article is devoted to studying of V. Lypynski teaching activities during his stay in Berlin. In spite of short time (less than a year) working in the Ukrainian scientific institute in Berlin he educed itself as the highly educated scientific leader and teacher. Under his guidance were prepared historical works by such students as V. Kuchabsky, D. Olyanchyn, M. Bazilevsky, I. Losky.

Key words: V. Lypynski, teaching activities, institute, students, hetman's movement.

В. В. Очеретяний

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ МАКСИМА СЛАВИНСЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ (1920–30-і рр.)

У пропонованій статті досліджується суспільно-політична робота та культурно-освітня діяльність в середовищі української еміграції в Чехо-Словацькій Республіці міжвоєнного періоду М. Славинського – українського історика, етнолога, літератора, перекладача, публіциста та дипломата. Стаття є першою спробою узагальнюючого підходу до вчення історії суспільної, політичної та культурно-освітньої роботи відомого українського громадсько-політичного діяча.

Ключові слова: політична еміграція, партія соціалістів-федералістів, українська радикально-демократична партія, екзильний уряд.

Серед громадсько-політичних і культурних діячів, які зробили значний внесок у розробку багатьох питань історії, політики та суспільного життя української еміграції міжвоєнного періоду почесне місце займає Максим Антонович Славинський (1868–1945). Попри те, що його участь у громадсько-політичних і культурних рухах української міжвоєнної еміграції є маловивченою, стверджувати, що дослідники оминали цю тему, не можна. Деякі праці науковців, щоправда фрагментарно, присвячені їй. Однак наявні публікації про громадсько-політичну та культурно-освітню діяльність М. Славинського мають, здебільшого, біографічний характер. Деякі аспекти діяльності української політичної еміграції міжвоєнного періоду у ЧСР висвітлені у роботах С. Віднянського [1; 2], А. Животко [3], М. Мартинюк [4] висвітлюють журналістську та публіцистичну роботу М. Славинського. У праці М. Савки [5] проаналізовано зміст статей українських вчених та публіцистів у часописах політичної еміграції, виданих у ЧСР в 1920–1939 рр. Журналістська робота М. Славинського знайшла відображення у збірнику «Українська журналістика в іменах» [6] та в довідковому виданні «Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст.» [7]. Політичне життя в еміграції, на основі діяльності Української радикально-демократичної партії (далі – УРДП), знайшло відображення у монографії В. Стрільця [8].

Після закриття Української надзвичайної дипломатичної місії (далі – УНДМ) у Празі, М. Славинський як неофіційний її голова продовжував брати участь у суспільно-політичному житті української еміграції ЧСР. Місто Прага перетворилося якщо не на політичний, то, принаймні, на інтелектуальний і науковий осередок української еміграції в Європі. Представники української інтелігенції, переважно з Галичини і Наддніпрянщини, приєдналися до складу політичної еміграції в ЧСР упродовж 1921–1923 рр. Так, коли 1923 р. польська влада відмовилася підтримувати уряд С. Петлюри, більшість його прихильників переїхала до ЧСР. Наприклад, після створення, за ініціативи М. Шаповала та Н. Григорієва 1922 р., у Празі Українського громадського комітету (далі – УГК), як неофіційного правонаступника УНДМ, керівні позиції в ньому зайняли українські есери. Ще до прибуття у Прагу («польських») есефів, М. Славинський порушив питання поповнення УГК представниками всіх українських партій, осередки яких діяли у ЧСР [9, 22].

Про створення УГК М. Славинський свідчив у Народному комісаріаті державної безпеки (далі – НКДБ) в 1945 р.: «В кінці 1922 – на початку 1923 рр. партіями українських есерів і еседеків було створено «Український Комітет», на чолі якого стояли Шаповал, Григор'єв, Галаган» [10, 54]. М. Славинський особисто допомагав у створенні Комітету, пошуку фінансових засобів на функціонування [10, 54]. Партія соціалістів-федералістів не брала спочатку участі в роботі цього комітету через позиціонування її як буржуазної есерами і еседеками, а свою партію вони підносили як соціалістичну. Однак згодом, завдяки сприянню М. Славинського, соціалістам-федералістам вдалося ввійти в УГК [9, 11], що викликало негативну реакцію лідерів Української партії соціалістів революціонерів, зокрема Н. Григорієва, який назвав політику есефів «полонофільською» [11, 23]. На цих же допитах у Києві про діяльність УГК М. Славинський свідчив: «Цей комітет організував для емігрантів і їхніх родин Українську господарчу академію у Подєбрадах, Празький педагогічний інститут, Ліджанську гімназію й низку інших шкіл. У статуті Українського Комітету було

сказано, що комітет не мав братися за будь-яку політичну діяльність» [10, 55].

М. Славинський також активно включився в партійне життя української еміграції у ЧСР. Так, у Празі діяло Братство української державності, яке, очевидно, з метою конспірації, називалося Братством визволення України (далі – БВУ). У 1922–1924 рр. БВУ очолював М. Славинський [12, 16], крім нього членами Братства були І. Бочковський, В. Леонтович, О. Лотоцький, Л. Чикаленко. Наприкінці 1922 р. БВУ спробувало залучити українського еседа М. Галагана, який погодився, але невдовзі вийшов із його складу [12, 16]. Він стверджував, що тактика БВУ полягала у тому, щоб проникати в різні організації й інституції, очолювати їх, направляти їхню діяльність згідно інструкцій В. Прокоповича [12, 16]. М. Галаган мав на увазі роботу екзильного уряду, що перебував у Польщі та координував діяльність українських таємних організацій в еміграції.

Потрібно відзначити, що політичні переконання М. Славинського в еміграції на початку 1920-х рр. не змінилися, він і надалі підтримував ідеологію УПСФ, найвпливовіше крило якої перебувало у Празі. Впродовж 1922–1923 рр., у зв'язку зі зміною ставлення Польщі до екзильного уряду УНР, значна частина членів УПСФ, які там перебували, змушені були залишити цю країну [13, 2]. Більшість із них знайшла собі притулок у ЧСР, зосередившись головним чином у Празі, де ще раніше функціонував гурток членів УПСФ, на чолі з тодішнім головою місії УНР М. Славинським. Розширившись за рахунок прибулих соціалістів-федералістів, празький гурток партії вже у 1923 р. став найвпливовішим осередком УПСФ, що переживала період розпорошеності як свого керівного органу, так і партійної «периферії».

Тому в середині 1923 р. постало питання про повернення до старої назви партії УРДП. Змінивши в еміграції не лише назву, але й, значною мірою, політичну платформу (в дусі відмови від попередніх соціалістичних гасел та ідеї федералізму), ця партія стала головною опорою ДЦ УНР. Ці зміни, певною мірою, зумовили й еволюцію ідейно-політичних поглядів М. Славинського та його перехід до ідеологічної боротьби за соціальне і національне визволення України. Крім М. Славинського – члена центрального комітету УРДП, до неї входили А. Левицький, О. Лотоцький, Д. Чижевський. До них пізніше приєдналися К. Мацієвич, В. Прокопович, А. Яковлів та ін. [14, 30].

Особисто М. Славинський був одним з лідерів партії УРДП в еміграції. Згадуючи про її діяльність в НКДБ 1945 р., він свідчив: «Більшість членів ЦК, які опинилися в еміграції, перебували в Чехословаччині. Головами партії за кордоном у різний час були Лотоцький, Мацієвич, Шульгін і я. Довше всіх – Мацієвич. Я був головою партії лише рік. Членів партії налічувалося не більше 30 осіб» [10, 55]. У звіті діяльності партії за 1924–1925 рр. загальна кількість партійного осередку на 14 червня 1924 р. становила 49 членів, у ЧСР – 47 [15, 1]. За цей період М. Славинський виступив на партійних засіданнях три доповіді: «Огляд політичних подій», «Україна за часів князівства та Гетьманату», «Огляд політичних подій від Женевського протоколу», а також головував на загальних річних зборах групи Радикал-демократичної партії в Празі 27 червня 1925 р. [15, 3–4].

М. Славинський, представляючи інтереси УРДП, активно відстоював принципи партії на різноманітних зібраннях, що відбувалися в емігрантському середовищі. Зокрема на зборах представників української та

російської еміграції, що відбувалися 14–16 квітня 1924 р. у Празі, обговорювався стан дотримання прав народів на самовизначення у колишній Російській імперії. Відомий російський політичний діяч П. Мілюков прочитав лекцію «Про національне питання в Європі» [16, 2]. У дебатах від УРДП із критичними зауваженнями виступили М. Славинський, О. Лотоцький, Н. Григор'їв. У свою чергу, М. Славинський розкритикував основні ідеї виступу П. Мілюкова щодо походження українського руху «за німецькі гроші» та «початкову помірність українських вимог», ствержуючи, що вже Кирило-Мефодіївське товариство метою свого створення вбачало досягнення союзу самостійних слов'янських республік [17, 62зв.]. «Ми всі вертаючи додому, – заявляв М. Славинський, – будемо дбати про будову своєї власної батьківщини. Україна пролила за свою волю занадто багато крові й ще тепер її проливає, щоб від тої волі відмовитись. Хочете з нами жити, як добрі сусіди – гаразд, хочете нас душити й силувати, щоб ми вас любили – тоді будемо битися. Але глядіть, щоб з того не вийшло хаосу крові, в якій ми всі можемо захлинутись» [16, 2].

Наприкінці 1920-х рр. М. Славинський був активним учасником громадських зібрань української еміграції, які відбувались не лише в ЧСР, а й поза її межами. 1929 р. у Будапешті, будучи представником української еміграції, М. Славинський брав участь у засіданнях товариств, які співпрацювали з Лігою Націй [10, 56]. На них обговорювались питання становища національних меншин у Європі. М. Славинський на допитах в НКДБ 1945 р. стосовно своєї ролі у зібраннях української еміграції свідчив: «Від української еміграції був присутній я і Шульгін, третього не пам'ятаю. Мене також обрали до комісії з розподілу грошей серед емігрантів» [10, 97].

Широкого розголосу в середовищі українських емігрантів набув лист голови Головної української еміграційної ради О. Шульгина до Верховного комісара у справах біженців Ф. Нансена «В оборону прав української слов'янської нації», який був прямо пов'язаний з проблемою «нансенівських паспортів». Так, автор листа просив не вписувати в паспортах українських емігрантів слово «de nationale russe» (тобто, росіяни). О. Шульгін заявляв про «неприпустимість Ліги Націй позбавляти українську еміграцію національної честі» [17, 47–47зв.] та піддав аргументованій критиці позицію Ф. Нансена у своєму «одвертому листі» до нього. Цей лист, на думку М. Славинського, був одним з найкращих актів української дипломатії [18, 171]. Ліга Націй визнала за українськими емігрантами право на роботу й на одержання пенсій. Навіть після вступу Радянського Союзу до Ліги Націй українська еміграційна делегація відвідувала її засідання [10, 97].

Активізації політичного життя еміграції ЧСР сприяло заснування в Празі УРДК представниками УРДП, з діяльністю якого буде тісно пов'язана суспільно-політична робота М. Славинського у 1920-х рр. Утворення УРДК започаткували установчі збори 21 грудня 1925 р. [19, 20], засновником виступив О. Лотоцький, який очолив клуб [20, 14]. Після його від'їзду 1928 р. до Варшави, головою став К. Мацієвич [21, 86]. Згодом його змінив на цій посаді М. Славинський (з 1935 р.), який очолював клуб до 1938 р. [10, 55–56]. У деяких авторів, які побіжно описували участь М. Славинського в діяльності УРДК, зустрічалося неточності. Наприклад, С. Наріжний вказував, що М. Славинський очолив Клуб у 1931 р. [21, 86], хоча з 1931 р. він лише головував в управі Радикально-демократичного клубу [19, 68]. Клуб об'єднував представників багатьох полі-

тичних напрямів, але основну масу його членів склали представники УРДП. На початку своєї діяльності УРДК нараховував 30 членів [10, 57].

Як чільник управи УРДК М. Славинський розгорнув широку лекторську роботу на зібраннях як у самій столиці, так і філіях клубу в ЧСР. На допиті в НКВС УРСР М. Славинський про діяльність УРДК свідчив, що клуб охопив переважно студентство й інтелігенцію з українських емігрантських кіл. Не маючи приміщення, члени клубу збиралися та заслуховували доповіді в залі ідальні [10, 58]. У звіті управи УРДК, станом на 1 січня 1931 р., вказувалося, що дійсними членами клубу були 151 особа, в тому числі голова управи клубу – М. Славинський, заступники – К. Мацієвич, З. Мірна, секретар – Б. Бутовський, скарбник – П. Лисянський. Переважна частина членів клубу у кількості 45 осіб проживали в Празі й її околицях, в Подебрадах – 12, в інших містечках ЧСР – 21, поза межами ЧСР – 74 [19, 68; 21, 86].

Вдало організована робота клубу характеризувалась активною участю у суспільно-політичному житті української еміграції. У 1932 р. як заступник голови УРДК М. Славинський брав участь у конференції, організованій Головною еміграційною радою, що відбулась у Празі 24–25 вересня. На конференції було обрано новий склад Головної еміграційної ради, до якої увійшли О. Шульгин, С. Вдовиченко, М. Славинський та ін. [23, 45–45зв.]. Не стояли члени УРДК у Празі й осторонь європейських політичних подій, пов'язаних з приходом до влади у Німеччині фашистів. Показовою у цьому плані стала дискусія на тему: «Слов'янська демократія та Україна», що відбулася на засіданні клубу 22 червня 1933 р. З огляду на активізацію реакційних сил, були пройняті виступи учасників дискусії [18, 154]. Головуючи на цьому засіданні, М. Славинський, серед інших доповідачів, висловив і свою думку щодо розвитку міжнародних відносин. Прихильникам українсько-німецької співпраці він радив «пильніше придивитись» до досвіду УЦР, коли, за її згодою, німці, прийшовши в Україну й поводились «як лихі наїзники» [18, 155]. Згодом сучасники охарактеризували УРДК як «основну лабораторію ідей державного центру УНР в екзилі» [18, 148].

Протягом наступних років суспільно-політична діяльність клубу залишалася різноплановою. У звіті УРДК в Празі за 1934–1935 рр. зазначалося: «Своєю працею клуб завжди підтримував акції різних громадських установ та організацій в загально-національних справах. Підтримував діяльність головної еміграційної ради, по збору національного податку» [19, 18]. Виступаючи проти ідеології більшовиків, М. Славинський пропагував ідею розпаду Радянського Союзу. Так, 29 березня 1934 р. на засіданні УРДК у Празі [19, 13] голова управи М. Славинський та його заступник К. Мацієвич виголосили спільну доповідь – «Розподіл Росії – проблема нових держав на ближньому та далекому сході». У ній М. Славинський стверджував, що Росія йшла шляхом насильницької нівеляції підлеглих їй народів, на відміну від Англії, Франції і США. «Сучасні політики знають, що підтримка подальшої концентрації Росії була б історичним анахронізмом», – підкреслював він [24, 2].

У доповіді М. Славинського, виголошеній на засіданні клубу 26 жовтня 1934 р., між іншим, відзначалася роль «давньої» України у захисті Європи від монголо-татарської навали. Ця навала, – йшлося в доповіді, – створила з Московщини Євразію, яка після більшовицької революції також залила б Європу комуністичною небезпекою, коли б Україна своїм тілом удруге не

прикрила Європу [25, 2]: Змістовним був також його виступ 5 грудня 1935 р., який присвячувався 15-літтю української еміграції в ЧСР. М. Славинський репрезентував її історію, наголосивши на безперервності з часів гетьманування І. Мазепи, «коли за кордон було винесено континуїту державного й військового порядку» [26, 9]. Водночас М. Славинський розкривав проблему еміграції М. Драгоманова, зазначивши, що «еміграція наших часів подібна до еміграції Мазепинської, бо вийшовши закордон з урядом і військом, вона винесла на еміграцію державно-національні ідеї й своїм перебуванням тут доводить Європі актуальність української справи, без справедливого вирішення якої не може бути досягнуто замирення Європи» [26, 9].

Крім членів УРДК, М. Славинський запрошував доповідачами провідних українських громадсько-політичних діячів в еміграції, зокрема Б. Мартоса, М. Омеляновича-Павленка, О. Шульгина, О. Яковлева та ін. Загалом, протягом десяти років, як зазначалося у звіті УРДК за 1936 р. «відбулась 41 академія та 83 сходин, на яких зачитано 203 доклади. Вечірок протягом усього часу відбулось 9» [19, 23]. Наприкінці 1930-х рр. М. Славинський намагався викрити антиукраїнську суть національної політики більшовицького режиму широкому європейському загалу у своєму виступі «Національно-державна проблема в СРСР» [28, 5–75]. Доповідь узагальнювала та систематизувала теоретичні розробки у сфері міжнародних відносин, якими М. Славинський займався ще з кінця XIX ст.

Це видання було основним підґрунтям у звинуваченні М. Славинського в антирадянській наклепницькій діяльності. Сам автор сформулював на допиті основні думки цієї праці так: «Геть від Москви, від усякої Москви – червоної і білої, від всякого режиму, – царського, більшовицького і демократичного, від усякої імперської єдності, – зовнішньої та внутрішньої, геть від Росії взагалі». «Терор, як відомо, є невід'ємною частиною радянського режиму, він існував завжди, а національні жертви... були незліченними» [10, 66].

Наприкінці 30-х рр. XX ст. партійна діяльність М. Славинського припинилась, у зв'язку з загрозою окупації Чехословаччини нацистською Німеччиною. За зізнанням М. Славинського на допиті в НКДБ, 1938 р. він як тодішній голова УРДК у Празі особисто розпустив Клуб. [10, 14], а в 1939 р., через окупацію цих країн Німеччиною, УРДП самоліквідувалася. В 1939–1945 рр. М. Славинський займався переважно перекладацькою діяльністю та готував публіцистичні статті [10, 98]. Проте окупаційна влада в особі гестапо неодноразово цікавилася його політичними переконаннями і ставленням до німців [10, 79–80]. Свідченням авторитету М. Славинського була спроба залучити його під час Другої світової війни до відновлення діяльності українського емігрантського уряду. Зокрема президент УНР в екзилі А. Лівіцький неодноразово звертався з пропозицією участі в такому уряді М. Славинського [10, 97зв., 98].

Отже, участь М. Славинського у суспільно-політичному та культурно-освітньому житті української еміграції ЧСР 1921–1945 рр. характеризувалася подальшим відстоюванням національних інтересів України у середовищі української еміграції, оскільки у своїй діяльності він керувався переконаннями, що кінцевий успіх українських визвольних змагань залежить від надання національній боротьбі широкого міжнародного розголосу та одержання суттєвої зовнішньої підтримки. Поглиблене дослідження, спрямоване на повне й об'єктивне висвітлення суспільно-політичної роботи та культурно-освітньої діяльності М. Сла-

винського є перспективним напрямом для вчених-суспільствознавців.

1. Віднянський С.В. Політика чехословацького уряду, щодо української еміграції в міжвоєнний період // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 3.
2. Віднянський С. Українське питання в поглядах Т.Г. Масарика та політиці першої Чехословацької республіки // Масариковські читання: І українсько-чеська наук. конф. – К., 1998.
3. Животко А.П. Історія української преси. – К., 1999.
4. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, край Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): Мат. до бібліографії. – Львів, 1998.
5. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій республіці (20–30-ті рр. ХХ ст.): Іст.-бібліогр. докл. – Львів, 2002.
6. Мукомела О. Славінський Максим Антонович // Українська журналістика в іменах. – Вип. 1. – Львів, 1994.
7. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ ст. / Укл. Н. Сидоренко. – К., 2001.
8. Стрілець В.В. Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ ст. – 1939 р.). – К., 2002.
9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3801. – Оп. 1. – Спр. 381.
10. Галузевий державний Архів Служби Безпеки України (далі – ГДАСБ України). – Ф. 6. – Спр. 71178 ФП.
11. Григорієв Н. На політичні теми («Руїніки» й «будівничі») // Нова Україна. – Прага, 1926. – 17 листоп.
12. ЦДАВО України. – Ф. 3863. – Оп. 1. – Спр. 10.
13. Од Закордонного Бюро У.Р.Д. партії // Закордонне Бюро Української Радикально-Демократичної Партії: Бюлетень. – Б. м., 1932. – Ч. 5.
14. Жуковський А. Політична і громадська діяльність Олександра Шульгина // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889–1960). Праці історично-філософської секції. – Париж; Мюнхен, 1969.
15. ЦДАВО України. – Ф. 3876. – Оп. 1. – Спр. 36.
16. Радянин. Нема про що балакати! // Свобода. – 1924. – 2 мая.
17. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 289.
18. Політична історія України. ХХ ст.: у 6 т. / Редкол.: І. Курас та ін. – Т. 5: Українці за межами УРСР (1918–1940). – К., 2002.
19. ЦДАВО України. – Ф. 4376. – Оп. 1. – Спр. 2.
20. Український Республікансько-демократичний Клуб у Празі // Тризуб. – 1926. – Ч. 25.
21. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. – К., 1999.
22. Славінський М.А. Заховаю в серці Україну. Поетія, публіцистика, спогади. – К., 2002.
23. ЦДАВО України. – Ф. 4376. – Оп. 1. – Спр. 4.
24. Загальна хроніка // Український тиждень. – 1934. – Ч. 14.
25. Загальна хроніка // Український тиждень. – 1934. – Ч. 45.
26. Хроніка з життя української еміграції // Тризуб. – 1935. – № 49.
27. ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 238.
28. Славінський М.А. Национально-государственная проблема в СССР. – Париж, 1938.

Ocheretianyi V.V. Maxim Slavinskiy's socio-political, cultural and educational activity in emigration (the 1920–30th). The socio-political work, cultural and educational activity by M. Slavinskiy among the Ukrainian emigration in Cheh-Slovak republik is investigated in the article. He was one of the Ukrainian historian, ethnologist, author, translator, publicist and diplomat. This article is the first attempt of the generalized approach to studying the history of social, political, cultural and educational work of the known Ukrainian public-political figure.

Key words: political emigration, socialists-federalists, Ukrainian radically-democratic party, the exile government.

Б. М. Бездітько

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ВІДНОСИНАХ З ЦЕРКВОЮ (1917–1922 рр.)

У статті розглядаються питання формування нормативної бази, що регулювала відокремлення церкви від держави, вилучення церковних цінностей та норм, що були спрямовані на охорону зазначених відносин.

Ключові слова: держава, правова політика, релігія, церква, релігійне товариство.

В кінці 1917 р. до влади на значній території європейської частини колишньої царської Росії прийшли більшовики. Вони нав'язали суспільству свою форму організації державності, ідеологію та розпочали війну з релігією. Релігію, як відзначав В. Ленін, К. Маркс назвав «опіумом народу» [1, 416]. До того часу, тобто до початку ХХ ст., у країнах Західної Європи, під впливом різних явищ сформувалося буржуазне бачення поняття «свободи совісті», яке передбачало такі основні положення: 1) у державі дозволяється віросповідання; 2) відповідно до загальних вимог закону, можуть засновуватися релігійні товариства з правом публічного в них богослужіння; 3) громадяни вправі сповідувати всяку релігію, вступати в релігійні товариства, вільно виходити з них чи переходити в інші; 4) ніхто не може бути присилуваний до участі в релігійних товариствах, акціях, обрядах; 5) громадяни мають право на захист державою їх особи, честі та свободи проти будь-яких посягань з боку релігійних об'єднань; 6) особа користується всіма громадянськими і політичними правами без усіляких обмежень у зв'язку з віросповіданням [2, 7].

Формуючи свою політику щодо релігії і церкви, більшовики розуміли і усвідомлювали їх організуючу роль у суспільному житті і тому у II програмі (1903 р.) поставили за мету досягнення свободи совісті, відокремлення церкви від держави [3, 585]. Ці положення, нібито, відповідали сформульованим буржуазним цінностям у країнах Західної Європи. Більшовики розуміли також те, що відповідну функцію церкви підтримувала своїм законодавством Російська держава. Про це красномовно свідчать Зводи Основних державних законів. Так, у ст. 62 вказувалося на те, що «первинна і панівна роль в Російській імперії належить християнській православній церкві східного сповідання». В «Уложенні про покарання» було визначено, що «винні як у поширенні вже існуючих ересей, що відпали від православної церкви, так і в створенні будь-яких нових сект, що шкодять вірі, піддаються за ці злочини позбавленню всіх громадянських прав і заслання на поселення: з Європейською Росією у Закавказзя» [4, 45]. У ст. 208 зводу законів Російської імперії визначалося, що батьки були зобов'язані виховувати своїх дітей у православної вірі, а у разі невиконання цієї вимоги вони могли бути засуджені до ув'язнення в тюрмі на строк від одного до двох років. Атеїзм же в Російській імперії розглядався як кримінальний злочин.

Православна церква в Росії була також великим власником, утримувала на праві власності як рухоме, так і нерухоме майно і цей чинник більшовиками також був взятий до уваги. Один із більшовицьких лідерів – П. Красіков у 1922 р. зазначав, що необхідні 300–400 млн. золотого фонду для закупівлі закордонного хліба можна було отримати шляхом експропріації тих цінностей, які у свій час були отримані апаратом церкви від народу під релігійним приводом [5, 11]. Як відзначав М. Голодний, «у 1905 р. церква мала 2,5 млн. дес. землі. В монастирях на кожного ченця припадало по